

Druga republika. Napomene uz poslijeratnu povijest Austrije i radničku kulturu*

HELMUT KONRAD

Institut Ludwig Boltzmann, Linz, Austrija
Filozofski fakultet sveučilišta u Grazu, Austrija

Povijest Austrije poslije 1945. pripada onim područjima, koja je donekle zanemarivala povijesna znanost. S jedne strane, to je posljedica konkretnih mogućnosti za rad: arhivi su teže pristupačni za istraživanja suvremenih nego ranijih razdoblja a, nasuprot tome, postoji mnoštvo drugih informacija od novina, časopisa video- i audiosistema do svjedočanstava suvremenika. S druge strane, povijest Druge republike nije baš posebno spektakularna, i povijesna znanost, koja je usmjerena na odlučujuća zbivanja, krize ili prevratne situacije, ne može tu naći neke bogatije sadržaje. Ako se, dakle, tu spajaju metodološki problemi sa ne previše uzbudljivim pitanjima, razumljivo je i stanovito zanemarivanje u istraživanju toga razdoblja.

Svakako, postoje značajne pojedinačne studije iz povijesti Druge republike (spomenut ćemo, između ostalih, rad Gerharda Stourzha o državnom ugovoru)¹ a postoje sabrana djela kao što su radovi Erike Weinzierl i Kurta Skalnika² s dobrim preglednim prikazima. Ukupno gledano, moguća polja istraživanja još su uvelike neobrađena.

Druga republika uskoro će navršiti 45 godina. Obuhvaća, dakle, polovicu dosad proživljenog stoljeća. Najmanje dvije trećine danas živih Austrijanaca stekli su svoja politička iskustva u toj državi. Ako razmišljamo od 1945. godine unatrag, tako su se u istom vremenskom razdoblju, odnosno u prvim decenijima ovog stoljeća, nizali razni oblici državne uprave: 1907. je uvođenje općeg prava glasa za muškarce značilo važan korak u pravcu parlamentarne monarhije. U godini 1913. parlament je raspušten i postavljeni temelji za autoritativnu vlast u ratnim godinama. Velika vi-

* Austrijski kulturni institut i Institut za suvremenu povijest organizirali su predavanje dr. H. Konrada u Zagrebu (8. XII 1989, u »Zlatnoj dvorani« Instituta). Gosta je predstavila publici dr. Cvetka Knapič-Krhen. U razgovoru nakon predavanja sudjelovali su V. Oštrić, B. Kašić, Z. Radelić, predavač.

Rukopis »Die Zweite Republik. Bemerkungen zur österreichischen Nachkriegsgeschichte und zur Arbeiterkultur« prevela je C. Knapič-Krhen.

¹ *Stourzh Gerhard: Geschichte des Staatsvertrages 1945—1955. Österreichs Weg zur Neutralität. 2. Aufl., Graz-Wien-Köln 1980.*

² *Das neue Österreich. Geschichte der Zweiten Republik, Hrsg. von Erika Weinzierl und Kurt Skalnik, Graz-Wien-Köln 1975.*

U senarodna država i poslije prvih previranja pruža prostor za razvoj demokracije u maloj državi. Ta je demokracija uklonjena 1933/34. i osnovana autoritativna staleška država po fašističkom uzoru. Slijedi takozvani »Anschluss« 1938. s priključenjem Austrije Trećem Reichu, što je u geografskom pogledu značilo treći, sasvim različit oblik u šestom političkom sistemu.³ Razlike u zbivanjima u tijeku dviju polovica stoljeća više su nego očigledne.

To nas dovodi do postavljanja pitanja, predstavlja li Druga republika u svojoj povijesti dugoj više od četiri desetljeća relativno monolitni blok, ili se ipak mogu raspoznati načela periodizacije po razdobljima. Pri tom moramo naglasiti da je problematično svako dijeljenje po razdobljima, jer se time povijest dijeli na razdoblja, većinom nepovezana, i sprečavaju pogledi na postepeni preobražaj i kontinuitete, a pretežno je sve prilagođeno političkoj povijesti. Povijest se, dakle, ne odvija nužno usporedo sa subjektivnim iskustvima, osobnim principima raščlanjivanja u individualnom životnom ciklusu. Zanimaruje se činjenica da iznad svakog i najsnažnijeg reza u neku epohu ostaje čovjek kao faktor daljnjeg kontinuiteta. Sistem vrijednosti i normi čovjeka malokad se mijenja unatrag i ne mijenja se u smislu da netko iz jednog sata u drugi odjednom drukčije osjeća i misli. Besmisleno je stoga govoriti o »nultom satu« u svakom trenutku povijesnog zbivanja sa stanovišta povijesti, koja priznaje i obične ljude kao subjekte. Kako je bio dubok rez u 1945. godini, »nulti sat« svakako nije bio (inače ne bismo još danas imali problem s otvorenim, odnosno latentnim »duhovnim nasljedstvom nacionalsocijalizma«).⁴

Ipak ćemo pokušati predložiti neka načela vremenske podjele s različitih aspekata, bez pretenzija da se iz toga mogu ili trebaju iskristalizirati neke vremenske epohe. To će nam samo omogućiti da omeškamo nepokretni i ukočeni pogled na »Drugu republiku«. U mnoštvu prijedloga za periodizaciju trebalo bi biti i uočljivo koliko je tu prisutan individualni interes onoga koji predlaže podjelu po razdobljima, bilo da je riječ jedino o interesu političke ili istraživačke strategije.

a) Politička periodizacija

Bez sumnje je »omeđivanje epoha« vezano za unutrašnjopolitička zbivanja najprikladniji način za periodizaciju. Tako se mogu označiti točni trenuci nekog zaokreta, u nekim važnim područjima djelovanja, a vrijede za sve ljude u zemlji. Novi oblici države, nove vlade i sl. isto su tako trenuci, koji se javljaju u udžbenicima i tako predstavljaju najšire prihvaćena načela periodizacije.

S tog aspekta ukazuju se bez pitanja u poslijeratnoj povijesti Austrije četiri razdoblja. Prvo se odnosi na vrijeme od političkih početaka mlade

³ *Konrad Helmut*: Zum österreichischen Geschichtsbewusstsein nach 1945. In: Festschrift/Melanges Felix Kreissler. Hrsg. von Rudolf Altmüller u. a., Wien-München-Zürich 1985. 125.

⁴ Usp. *Rechtsextremismus in Österreich nach 1945*. Hrsg. vom Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, 5. Aufl., Wien 1981.

države (unutar takvog načela periodizacije može se zaista govoriti o početku) do državnog ugovora. To razdoblje ima obilježja širokog, najprije antifašističkog, a kasnije snažnijeg antikomunističkog konsenzusa i političkog suodlučivanja pobjedničkih snaga. Drugo razdoblje obuhvaća narednih jedanaest godina velike koalicije s dobro promišljenim sistemom proporcije i stanovitim tendencijama stagniranja. Treće je razdoblje karakteristično po vladama jedne stranke, tj. kabineta Klause i Kreiskog. To je razdoblje političke naizmjenične igre vlasti i kontrole između dva velika tabora. Od 1983. dalje prošlo je doba čistih većina. Maloj koaliciji, u kojoj je bivši nacionalni tabor postao (zajedno sa Socijalističkom strankom) vodećom snagom, slijedi ponovo velika koalicija (vodećih stranaka), svakako bez one unutrašnje čvrstine iz prvih dvaju decenija Republike. Simptomi te labilnosti pokazuju se u pojavi novih političkih grupacija i ponovnog jačanja desnog populizma. Ne možemo, ipak, iz toga zaključiti da klasična koncepcija stranaka s tradicionalno skromnom političkom mobilnošću definitivno pripada prošlosti.

b) Ekonomska podjela

U pokušaju da se prikaže ekonomska struktura, potrebno je, sasvim suprotno od političke periodizacije, vratiti se u godine prije 1945. Premda je 1938. državnost Austrije ukinuta i Njemački je Reich povukao iz te zemlje devize i rezerve zlata, ipak je nastao tada značajan pomak u modernizaciji industrije u našoj zemlji.⁵ Njemački kapital pritjecao je u pokrajine »Istočne marke« usporedo s visoko kvalificiranom, a ipak jeftinom radnom snagom i sirovinama; izgrađuju se velika industrijska postrojenja.⁶ Gradovi se proširuju i stvara stambeni prostor.⁷ Neki austrijski gradovi nose još danas obilježja onog vremena u svom karakteru. Tu su postavljeni temelji socijalnom i ekonomskom razvoju kasnijih desetljeća, tu su korijeni austrijskoga privrednog čuda. Smatramo legitimnim da sa 1945. godinom započinje nova faza, jer su se ipak odlučno promijenili okvirni uvjeti proizvodnje. Njemački kapital, kojim su najprije raspolagali saveznici, poslije je stvarao ono područje koje je za austrijsku privredu karakteristično, naime, nacionalizirani sektor, osnovu za oblikovanje novog načina usmjeravanja konflikata, tj. socijalnog partnerstva. Prema američkom modelu i uz djelomični neposredni utjecaj američkih sindikata, trajalo je gotovo 12 godina, dok se ta faza zaista završila. Otpori prema »klasnoj borbi za zelenim stolom« bili su uočljivi i ne samo u rujnu i listopadu 1950.⁸ Tek završetkom te faze, osnivanjem paritetne komisije, očigledno se smanjuje broj štrajkova.

⁵ Schausberger Norbert: Der Griff nach Österreich. Der Anschluss, 2. Aufl., Wien-München 1979, 451 i d.

⁶ Slapnicka Harry: Oberösterreich, als es »Oberdonau« hiess, Linz 1978, 137 i d.

⁷ Kepplinger Brigitte: Wohnen in Linz. Zur Geschichte des Linzer Arbeiterwohnbaus von den Anfängen bis 1945. Wien-Köln-Graz 1989, str. 77.

⁸ O velikom valu štrajkova 1950. vidi: Konrad Helmut: Kein Putsch. Legendenkehraus zum Oktoberstreik 1950. In: Neues Forum, Wien, Oktober 1977.

Za drugu je fazu karakterističan procvat austrijskog puta. Daleko od svih političkih lomova održava se mehanizam koji regulira sve konflikte socijalnih partnera gotovo dva decenija, otprilike do 1975. Taj se mehanizam uspio othrvati svim iskušenjima i postaje »zaštitni znak« u inozemstvu i ujedno karakteristično doba Druge republike.

Austrija, također, nije mogla izbjeći posljedice svjetske krize na sredini 70-ih godina. U toj posljednjoj fazi, instrumentarij za reguliranje konflikata postajao je sve više vatrogasac krize. Borbe oko podjele bile su ipak oštrije, kritika naglog rasta sve jasnija. U toj do sada posljednjoj fazi sve više se čuje glas o manjoj ulozi države, što se zapravo izjednačuje sa zahtkom jednog od osnovnih elemenata Druge republike.

c) Ideološko-kulturološke faze

U tom je području gotovo nemoguće da se pojedine faze donekle razgraniče jedna od druge. Riječ je o nejasnim prijelazima. Mnogi eventualni lomovi prije se prekrivaju nego razjašnjavaju pomoću metoda kojima raspolaže analiza. Ako se, recimo, pokuša utvrditi stav javnosti prema nekom pozitivno usmjerenom osjećaju za austrijski narod, institut za ispitivanje javnog mnijenja bilježi u 1956. godini 49%, a 86% za 1984. godinu.⁹ Taj porast sigurno nije uslijedio kontinuirano. Što su mogle tome pridonijeti olimpijske pobjede Tonija Sailera u alpskom skijanju?

Ili pobjeda Austrijanaca nad momčadi Savezne Republike Njemačke na svjetskom nogometnom prvenstvu u Argentini? Kada je zaista došlo do toga da se umjesto omalovažavanog »dana zastave« (državnog praznika) svjesno slavio dan naroda? I kada je postalo razumljivo samo po sebi da se taj dan iskoristi za rekreacijsko hodanje? Može li se taj trend danas opet okrenuti? Je li moguće da se dovede u pitanje austrijska nacija, a da se pri tome ne sumnja da je ta osoba neonacist?

Sasvim subjektivno, ipak mislim da se u ideološko-kulturološkom području mogu prepoznati četiri faze (možda više gledano iz vlastitog iskustva nego uz analitički pogled).

Na početku Druge republike, kao neka vrsta refleksa na godine nužne ekstraverzirane politike, na dnevnom je redu bilo neobidermajersko vraćanje u privatni život. Interes je bio usmjeren na porodicu, osiguranje materijalne egzistencije i političku neupadljivost. Od toga se jasno ističu »divlje« pedesete godine, koje poznavaoči označavaju, ne bez razloga, kao »lažne pedesete«¹⁰ godine. Prvi bojažljivi protest, amerikaniziranje kulture u korištenju slobodnog vremena, Juke-boksovi i James Dean vodile su omladinu tako da bude zapadnjački orijentirana. To je odgovaralo i osnovnoj tendenciji hladnog rata i trajalo do sredine šezdesetih godina.

⁹ Sveukupno gledano, za niz socijalnoznanstvenih radova još uvijek je najbolje djelo o razvoju austrijske nacionalne svijesti *Kreisler Felix: Der Österreicher und seine Nation. Ein Lernproze mit Hindernissen*. Wien-Köln-Graz 1984.

¹⁰ Die »wilden« fünfziger Jahre. Gesellschaft, Formen und Gefühle eines Jahrzehnts in Österreich, Hrsg. von Gerhard Jagschitz und Klaus Dieter Mulley, St. Pölten-Wien 1985.

Oko 1968. godine formira se, nasuprot tome, val ozbiljne i glasne kritike. Vijetnamski rat prihvaćen je sasvim drukčije od rata u Koreji. Amerikanc postaje omrznut. Utopije dobivaju nove vrijednosti, barem u tada privilegiranom miljeu studenata.¹¹ Četvrta faza započinje konačno nastajanjem novih socijalnih pokreta. Neki od tih pokreta, kao donekle ženski pokret i mirovni pokret, mogli su se nadovezivati na protest iz 1968. Drugi pokreti, kao što je pokret za ekologiju, novonastali su i mogli su se učvrstiti i izvan elitističkih skupina. Jasno je da ta periodizacija može pokriti samo izvjesni segment specifičnosti slojeva ideološko-kulturnog razvoja. Razumljivo da periodizacija prema ideološko-kulturološkim aspektima slijedi druga obilježja od periodizacije Druge republike na osnovi političkih ili ekonomsko-socijalnih kategorija.

d) Vanjskopolitička načela periodizacije

Austrija nije otok, ali i da je otok bila bi sastavni dio svijeta i time uključena u mehanizme svjetske politike, koja postaje sve kompleksnija. Geopolitički položaj naše zemlje je, osim toga, tako eksponiran da su klimatske promjene svjetske politike mogle odlučno utjecati, a i utjecale su, na sudbinu Austrije. Tako je Austrija bila u prvim godinama Druge republike pozornicom hladnog rata, a zatim je poslije Staljinove smrti i završetka korejskog rata u prvom zatopljenju izvojevala potpunu suverenost. Neutralnost bez odgovarajuće društveno-političke distance često je okrenula u nas hladni rat prema unutra, a to je značilo da smo i mi oko 1956. i 1958. proživljavali vruće faze toga odmjeravanja snaga u svjetskoj politici. U godinama miroljubive koegzistencije, naša se zemlja ponudila kao politički i privredni posrednik.

e) Iskustva svakodnevnog života

Povijest svakodnevnog života već je nekoliko godina modni trend u historiografiji. Danas postoji opširan pokret s nazivom svakodnevica i istražuje »povijest odozdo«, od historiografije laika sve do velikih standardnih djela o načinu života.¹² Svakodnevica je upravo u suvremenoj povijesti, posebno zbog mogućnosti koju joj pruža »oral History«,¹³ pristup koji pobuđuje znanstvena i neznanstvena stanovišta, i ne može se u svoj svojoj metodološkoj i teoretskoj problematici mimoilaziti. Ako

¹¹ Keller Fritz: Wien, Mai 68 — Eine heisse Viertelstunde, Wien 1983. Preglednije je: Platzer Waltraud: Die österreichische Studentenbewegung von 1968. Hausarbeit, mach., Graz 1986.

¹² Geschichte von unten Fragestellungen, Methoden und Projekte einer Geschichte des Alltags, Hrsg. von Hubert Chr. Ehalt, Wien 1984.

¹³ Botz Gerhard: Oral History — Wert, Probleme und Möglichkeiten der mündlichen Geschichte. In: Mündliche Geschichte und Arbeiterbewegung. Eine Einführung in Arbeitsweisen und Themenbereiche der Geschichte »geschichtsloser« Sozialgruppen, Hrsg. von Gerhard Botz und Josef Weidenholzer, Wien 1984.

mislimo upravo na povijesne probleme periodizacije, možemo sa stano-
višta povijesnog promatranja svakodnevice ili odbaciti onaj oblik peri-
odizacije koji nadilazi individualnu vrijednost, ili moramo odustati od
davanja prednosti subjektivnosti životnih iskustava, tipičnih za historio-
grafiju svakodnevnog života. Oba pola čine nam se problematični. U
Druvoj republici nisu sva domaćinstva dobila u isto vrijeme stroj za pra-
nje rublja, premda je individualno, posebno za žene u zemlji, vjerojatno
to bio važniji događaj od državnog ugovora. Ako pokušamo nadilaziti
individualno, možemo jedino tako da slijedimo ideološko-kulturološku
periodizaciju, konstruiramo idealne primjere (skraćenje radnog vremena,
više slobodnog vremena, tehnološki prodori kao televizija i sl.) s veoma
nepreciznim vremenskim ograničenjima.

Upravo je svakodnevno iskustvo ono područje u kojem se može najjas-
nije uočiti kakva se dinamika krije u povijesti. I upravo je to čini se, u
izvjesnom povijesnom razdoblju koje suvremenici osjećaju kao statično,
važan *poticaj* za obrazovanje djece i odraslih.

Tih pet ovdje ukratko prezentiranih varijanata periodizacije u povijesti
Druge republike svakako ne predstavljaju pokušaj sveobuhvatnog prika-
zivanja svih mogućnosti, koje nam može pružiti strogo diferencirano i
specijalizirano istraživanje povijesti. Ipak je, vjerojatno, potrebno da tim
zaključimo opći dio, kako bismo se mogli približiti jednom od karakteri-
stičnih primjera iz povijesti Druge republike, primjeru na kojem možemo
utvrditi neka strukturalna obilježja države.

Upravo snažno individualizirano približavanje povijesti Druge republike,
kako se sada često pokušava raditi, posebno u regionalnim radionicama
povijesti, ukazuje jasno na osnovnu poteškoću. Suvremena povijest uvijek
je povijest suvremenika, ljudi koji žive danas. Stariji ljudi, čija sjećanja
sežu u prvu polovicu ovog stoljeća, naginju vrlo olako tome da pričaju
mladima, kako oni danas žive puno bolje. Iza toga raspoznajemo foliju
koja pokriva suprotni par, Prvu i Drugu republiku. Tada su postojale
političke konfrontacije i primjena sile, danas dominira zalaganje za kon-
sensus. Tada su postojali glad i bijeda, danas socijalna sigurnost. Nabra-
janja bismo mogli po volji produljiti.

Ne može se zanijekati, kako je u nas u Druvoj republici zaista bilo razvoja
koji su napravili našu zemlju takvom da u njoj vrijedi živjeti. Historičar
će, ipak, svoj pogled jače usmjeriti na pitanja kontinuiteta i morat će
analizirati uzroke karakterističnih diskontinuiteta svugdje tamo gdje se
oni mogu raspoznati. Pitanje ocjenjivanja moguće je tek na zaista anali-
tičkoj podlozi. Poslije te prethodne napomene, možemo se posvetiti poli-
tičkoj kulturi Druge republike, kao problemu koji je upravo u neposred-
noj sadašnjosti u žarištu interesa javnosti.

Na žalost, ne možemo se poslužiti zaista zadovoljavajućim objašnjenjem
toga pojma. Možemo jedino ustvrditi da je pojam sveobuhvatne kulture
postao predmetom razgovora [...].¹⁴ Još prije nekoliko godina pojam

¹⁴ Konrad Helmut: Kontinuitäten und Brüche in der politischen Kultur. In: Heraus-
forderungen an der Jahrtausendwende. Gesellschaft im Wandel von Wirtschaft und
Wissenschaft, Hrsg. von Johann Götschl und Christoph Klauser, Wien 1986, 21.

kulture bio je ograničen na tzv. visoku kulturu u odnosu na ono što se razumijevalo u tom pojmu. Postojale su i još postoje »stranice kulture« u novinama, jasno odijeljene od politike, razonode, svakodnevnog života (kriminaliteta) i sporta. Jedino je u svakodnevnom jeziku, a tu još više-manje kao negativni pojam (»on nema nikakvu kulturu«, ako se, na primjer, povrijedi ponašanje za stolom), »kultura« shvaćena u širem području.

Politologija, etnologija i s izvjesnim zakašnjenjem i povijest započele su promatrati »kulturu« kao kategoriju koja obuhvaća niz aspekata. Prije svega, etnologija je nastojala da obuhvati »sveukupni život«. To je istraživanje kojim se oduševljava i historiografija; s »poviješću odozdo« ju je i preuzela, premda ne sasvim dosljedno u svim točkama. Time je historiografija potaknula šareni, kontradiktorni boom istraživanja i objavljivanja povijesti svakodnevice.

Zahvat, koji se kreće u graničnom području povijesti i politologije, u području pojma kulture nije tako sveobuhvatan i tako euforičan. Politička kultura ne zahtijeva ranije spomenuti zahtjev za totalitetom, ona teži za »očuvanjem vrijednosti i stavovima pojedinaca, skupina i društva u cjelini, koja su značajna za ponašanje čovjeka u političkom sistemu i prema tom sistemu neke zemlje«. ¹⁵

Pri uspoređivanju političke kulture Prve i Druge republike, bilo bi problematično, ako bismo ih promatrali kao par sa suprotnostima i pokušali da polazimo sa stanovišta razumijevanja i smatrali da smo iz toga »izvukli neku pouku«. Razlike su svakako očigledne: na razini cijele države reducirane su konkurentske situacije između političkih lagera. Pragmatizam je istisnuo velike ideologije; nacionalno pitanje danas je objašnjeno; vanjsko-politička neutralnost (bez društveno-političke ekvidistance), socijalno partnerstvo i sl. dali su obilježje državi poslije 1945. Kontinuiteti, ipak, postoje isto tako i to kako između Prve i Druge republike, tako i između nacističkog doba i Druge republike. Ti su kontinuiteti odlučno utjecali na povijest zemlje.

Lomove i kontinuitete pokušat ćemo zorno prikazati na osobi, koja je bila jedna od najpopularnijih političkih figura pedesetih i šezdesetih godina, naime na Francu Olahu. ¹⁶

Rođen 1910. godine, izučeni je graditelj klavira izrastao u bečkom radničkom pokretu između dva rata kao jedan od »novih ljudi«, koji su za svoje uvjerenje išli i u zatvor i konačno u koncentracijskom logoru proveo od 1938. do 1945. godine. Bez sumnje su spomenute godine promijenile njegovo političko razumijevanje u mnogo čemu. S jedne strane, Olah je stekao ona iskustva, koja su bila zajednička mnogim iz redova političke elite poslije 1945, a izgadila su suprotnosti iz doba Prve republike. Uz duh tzv. »Lagerstrasse«, s druge je strane bilo doživljavanje i stjecanje saznanja o oblicima provođenja vlasti u sivim zonama, bez zakonskog i

¹⁵ Plasser Fritz und Ulram Peter A.: Unbehagen im Parteienstaat. Jugend und Politik in Österreich. Wien 1982, 11 i d.

¹⁶ O osobi i prikazanom sukobu vidi opširnije: Konrad Helmut: Zur politischen Kultur der Zweiten Republik am Beispiel des »Falles Olah«. In: Geschichte und Gegenwart, 5. Jg., Heft 1, Graz 1986.

institucionalnog ograničenja, a čiji uspjeh nije bio u pitanju i čiji su se ciljevi mogli jedino pomicati prema pozitivno usvojenim vrijednostima.¹⁷ Olah još nije imao četrdeset godina, kada je postao vrhunskim funkcionarom socijalne demokracije. Od tih nepunih četrdeset godina života bio je osam godina u zatvoru i k tome još nekoliko godina bez zaposlenja. Poslije 1945. mogle su se, naime, brzo praviti političke karijere. Nova je država dopustila širim narodnim slojevima da se i previše aktiviraju u političkom životu. Lik angažiranog političara, spremnog na kompromise, s iskustvom i provedenim godinama u koncentracijskom logoru, dakle i pogodan za pokazivanje u vanjskoj politici, bila je prava rijetkost. Ljudima poput Franca Olaha vlast je praktično pala u krilo i ljudi poput Olaha bili su tvorci politike u prvim decenijama poslije rata. To je značilo da je Socijalistička stranka Austrije bila populistički ustrojena i isto tako postigla pomirenje s katoličkom crkvom¹⁸ i s nacionalnom strujom.¹⁹ To je isto tako značilo da su manje skupine u odborima parlamenta, što se tiče sporazuma o cijenama i plaćama, postigle kompetencije u odlučivanju i vlasti, koje se više nisu mogle kontrolirati (i zbog nedostatka snažne stranke u opoziciji nije se moglo te skupine ni izvana kritizirati).

Ta zavedenost vlašću, uz ostalo i pokušaj da izgradi vlastiti novinski imperij,²⁰ sahranila je konačno Franca Olaha. Njegov proces odvajanja od socijalne demokracije,²¹ bolan za obje strane, označava početak prevratne situacije na sredini šezdesetih godina.

Do tada je, naime, važno pravilo da je politika u Austriji bila uvelike formalizirana, te se može utvrditi dalekosežni konsenzus (barem u oblicima iznošenja spornih problema) političkih elita. Tradicionalne masovne stranke (svaki treći birač član je neke stranke) dobile su uglavnom karakter sigurnosti, članstvo u nekoj stranci više nije bezuvjetno izraz idejne pripadnosti i uvjerenja. U društvenim organizacijama s visokom »vrijednošću osiguranja«, na primjer u organizaciji nastavnika, događalo se da je broj članova bio veći od broja birača. Kako se politika vodila jedva još preko ulice, pomicala su se razine odlučivanja sve više prema gore. Gomilanje ureda, birokratiziranje i dr., praćeni nedovoljnom kontrolom bile su posljedice toga.

Nije slučajno da su se u doba Prve republike socijaldemokrati morali provjeravati sve do najnižih funkcionara u provinciji,²² kako bi se naišlo na primjer korupcije. U Drugoj republici, naprotiv, Olah je bio, doduše,

¹⁷ Konrad Helmut: Die Olah-Krise. Eine Krise der Sozialdemokratie. In: Auf dem Weg zur Staatspartei. Zur Geschichte und Politik der SPÖ seit 1945, Hrsg. von Peter Pelinka und Gerhard Steger, Wien 1988, 48.

¹⁸ Osobna, pismena obrana Olaha iz 1960. u privatnom arhivu »Konrad o slučaju Olah«, 2.

¹⁹ Isto, 22.

²⁰ Više fascikla dokumenata i o povijesti osnivanja lista *Kronenzeitung* nalaze se u privatnom arhivu, usp. bilj. 15.

²¹ Erkenntnis des Ehrengerichtes der SPÖ vom 3. November 1964. Archiv Christian Broda, Abt. Justizministerium und Rechtspolitik 1959—1966, Mappe 3.

²² Matil Siegfried: Probleme agrarischer Gewerkschaftspolitik: Der österreichische Land- und Forstarbeiterverband und die Landarbeiterbewegung 1919—1925. In: Neuere Studien zur Arbeitergeschichte, Hrsg. von Helmut Konrad und Wolfgang Maderthaner, Bd. 1, Wien 1984.

najspektakularniji, ali nikako jedinstven slučaj u vodećoj garnituri. To pokazuje, uz nazadovanje naizmjenične igre između vlasti i kontrole, istovremeno i promjenu u političkoj etici.

Ta je promjena u političkoj etici za konzervativnije krugove u Austriji manji problem nego što je za radnički pokret, koji je u doba između dva rata mislio da će stvoriti »novog čovjeka«²³, s bitno poboljšanim moralnim normama. Zbog toga treba postaviti pitanje što se uopće može nazvati političkom kontrolom u radničkom pokretu današnjeg društva.²⁴ S moga gledišta, radnički će pokret imati pravo na takav povijesni zahtjev jedino tada, kada će se smatrati zastupnikom najmanje privilegiranih društvenih slojeva. Snažnije nego do sada treba, dakle, upoznati problem nezaposlenosti (i u vezi s time, premda se to planira jedno s drugim) upoznati i u regijama najniže društvene slojeve.²⁵ Tako se postavljaju i sasvim nova pitanja u područjima radničke odnosno klasne svijesti. Premda je jasno da je »klasna svijest« apstraktna kategorija, pošto nikada nije u povijesti postojala svijest, koja bi mogla »proizlaziti u svojoj konstituciji isključivo iz objektivnog klasnog položaja«,²⁶ a da iza nje nije stajala povijesno uvjetovana politička volja za osvajanjem vlasti u ime jedne klase, ipak se može jasno vidjeti da u susret tendenciji za izjednačavanjem socijalnih i ekonomskih uvjeta, kakvi su se mogli prihvaćati u 19. stoljeću, dolaze sada raznorodni procesi, koji neminovno jače nego ikada vode do najrazličitijih oblika ponašanja i na političko-kulturološkoj razini.

Povijesna radnička kultura od 1934. mogla je djelovati jedino pod aspektom sve veće zatvorenosti. »Novi ljudi« iz odgojne koncepcije austromarksizma,²⁷ kojima je pripadao vjerojatno i mladi graditelj klavira Franc Olah,²⁸ našli su se poslije 1945 (ukoliko su ostali živi ili nisu bili u izgnanstvu)²⁹ u društvu, koje je imalo sasvim druge okvirne uvjete. U društvu, u kojem su godine nacionalsocijalističke vladavine uvele jednostavne procese i u kojem se za uspješno zastupanje radničke klase moralo djelovati populistički. Nova radnička klasa prve generacije, zapadnjačka usmjerenost, amerikaniziranje i nova stranačkopolićka borba za »sredinu«, sa širim zahtjevima za zastupanjem interesa, nauštrb jasnoće u poziciji, sve to više nije dopuštalo daljnje provođenje ili novi razvoj zatvorenih pozicija, protivnih kulturi, bez obzira na to treba li taj proces pozdraviti ili za njim žaliti. U praksi je već odavno bio završen put ka narodnoj stranci, kada je politička teorija registrirala taj razvoj te su se prepravljali programi stranke.

²³ *Weidenholzer Josef*: Auf dem Weg zum »Neuen Menschen«. Bildungs- und Kulturpolitik der österreichischen Sozialdemokratie in der Ersten Republik, Wien 1981.

²⁴ V. opširnije: *Konrad* Kontinuitäten (bilj. 14). 27 i d.

²⁵ To je problem i u Austriji, premda je u višenacionalnim državama riječ o drugim dimenzijama.

²⁶ *Kannonier Reinhard*: Zentralismus oder Demokratie. Zur Organisationsfrage in der Arbeiterbewegung, Wien 1983, 90.

²⁷ Usp. bilj. 23.

²⁸ Franc Olah je rođen 1910. i politički je aktivan od 1924. Usp. Prijepis optužnice protiv Franca Olaha od 24. VI 1968, 10, privatni arhiv (bilj. 18).

²⁹ Velik gubitak dokumentiran je u: *Vertriebene Vernunft II. Emigration und Exil österreichischer Wissenschaft*, Hrsg. von Friedrich Stadler, Wien 1988.

Radnička kultura danas, politička kultura skupine stanovništva u Drugoj republici, mora, dakle, biti drukčije ostvarena nego prije stotinu godina. Osnovne političko-moralne vrijednosti, među njima, prije svega, solidarnost, moraju se ostvarivati na nov način. Riječ je, dakle, manje o novim vrijednostima, nego o posredovanju klasičnih vrijednosti u novim uvjetima.

Ako uzmemo kao polazište upravo širenje radničke klase i istovremeno nastojanje socijalne demokracije da privuče u svoje redove skupine stanovništva koje ne pripadaju radništvu, onda možemo novi oblik posredovanja za političke vrijednosti jasno pokazati na pitanju centralizma prema »demokraciji iz baza«.

Centralizam je bio u 19. stoljeću bez sumnje neprikosnoveno obilježje marksistički usmjerenoga radničkog pokreta. Napredak je izjednačen s poravnanjem regionalnih i nacionalnih posebnosti. »Takav se postupak, naravno, ne može provoditi, a da se istovremeno nasilno ne zgazi pokoji nježni nacionalni cvjetić. Ali bez primjene sile i bez željezne bezobzirnosti, ništa se ne može postići u povijesti« pisao je Friedrich Engels.³⁰ Centralizam je imao i zaštitnu funkciju: u društvu s teškim razlikama u sposobnosti artikulacije članova, a to društvo, između ostalog, počiva na socijalno nepravednom i neujednačenom sistemu obrazovanja, morale bi decentralizirane odluke (tako i većinsko pravo glasa) jače biti odgovornost slabijih nego centralne odluke, i one koje se odnose na anonimnu birokraciju u širem smislu.

Ako je, dakle, u političkim ciljevima za povijesni (odnosno ekonomski) napredak i ostvarenje društvenih zahtjeva artikulacijski slabijih skupina, centralizam imao važnu povijesnu funkciju, ipak nije bio integralni sastavni dio socijaldemokratskog sistema vrijednosti. Bio je povijesno sredstvo, a ne cilj.

To se jasno pokazalo u diskusiji o demokratskom centralizmu, na početku 20. stoljeća. Demokratski centralizam čak je za Lenjina bio, u njegovoj prvobitnoj predodžbi, onaj oblik organizacije »koji ni najmanje ne isključuje onu dalekosežnu lokalnu samoupravu, koji u dobrovoljnom očuvanju jedinstva [. . .] bezuvjetno odstranjuje svaki birokratizam i svako zapovijedanje«.³¹ Premda je kasnije boljševička organizaciona praksa bila drukčija, ipak je značajna osnovna misao: upravo stoga što su razvoji klasne jednakosti regionalnih najnižih slojeva u konkretnim iskustvima različiti, bila bi živa razmjena između svih prisutnih elemenata važna pretpostavka za politiku, koja prihvaća mišljenje da avangarda ne određuje podjednako nepogrešiv smjer.³²

Što se društvo jače rasprostire realno ili i po svojim osjećajima, što je širi zahtjev za političkom zastupljenošću, to problematičniji postaje centralizam, koji nije obavezan za tu »živu razmjenu«. U Austriji je poslije 1945. centralizam bio često samo odraz političkog stagniranja, pronalazjenja oligarhijskih odluka i delegacija političke odgovornosti prema gore. Što su strukture postajale kompleksnije, to više se moralo pri tom obliku cen-

³⁰ *Marx-Engels-Werke*, Bd. 6, 278 i d.

³¹ *Lenin, W. I: Staat und Revolution*. In: *Ausgewählte Werke*, Moskau 1971, 342.

³² *Kannonier*, na navedenom mjestu, 96.

tralizma investirati u pripremu odluka, u instance koje će to provoditi i nadzirati. Napuhnuta uprava odraz je nedostojanja one »žive razmjene«. Stoga ne čudi da je kritika posebno mladih ljudi usmjerena upravo na tu točku. Novi socijalni pokreti posljednjih godina ukazali su na nedostatak decentraliziranih struktura odlučivanja upravo (ali i ne samo ovdje) u radničkom pokretu. Otpor tendencijama objedinjavanja u porastu je. Pokušava se suprotstaviti »mori lažne globalnosti, poput one iz 1984. godine, suprotstaviti alternative, u kojima bi se zamijenila tuđa opredjeljenja sa samoopredjeljenjem«.³³ Naglašavaju identitet manjih skupina koje se angažiraju kao inicijatori za obnovu nekih dijelova grada, za obnavljanje regionalnih kulturnih tradicija, njegovanje gotovo zaboravljenih jezika ili kampanja za očuvanje okoline i dr.³⁴ sa svrhom da se odupru razvoju, u kojem regija gubi svaku samostalnost. To je otpor protiv identiteta, koji se provodi iz centara, a tamo je isto tako posuđen (ili dodijeljen).

Ali za radničku kulturu i radnički pokret nastaje teškoća što se ne mogu, želi li im se priznati historijska funkcija, zadovoljiti sa očuvanjem malih struktura, u kojima im se pruža zbrinutost (u smislu »domovine«).³⁵ Ukoliko želimo radničkoj kulturi i radničkom pokretu priznati povijesnu funkciju, onda treba da oni sebi postave kao cilj promjenu ukupnog društva. Što je politika decentraliziranja, što je vođena u manjem prostoru, što je više usmjerena na neposredno životno iskustvo pojedinaca, to je ustrajnija pa čak i konzervativnija. Kako bi se mogla riješiti ta dilema? Znači li decentralizacija odustajanje od zahtjeva za promjenom društva u cjelini, a centralizam, naprotiv, birokratizaciju i zanemarivanje konkretnih iskustava i potreba? Povijesna su iskustva u uvjetima novih okvira previše ograničena, a da bismo ih mogli koristiti kao pomoć u donošenju odluka. Bez sumnje su barem dvaput u povijesti izgubljene odlučne bitke, zbog toga što se zanemarilo konkretne potrebe, posebno u emocionalnom pogledu. Oduševljenje za rat 1914. i pobjeda fašizma jednu generaciju kasnije povijesni su argumenti za to, koliko je nužno da se snažnije uzmu u obzir decentralizirano artikulirane težnje.

Danas je, prije svega, solidarnost ona vrijednost, koja se može provoditi bilo u manjim skupinama s konkretnim zahtjevima ili, što je neobično važno, kao korektiv, ostvariv u međunarodnom smislu. Na nivou države ta se vrijednost prihvaća jedino kao osiguravajuća funkcija, dakle pasivno. Taj odlučujući pojam radničke kulture, političke kulture nepriviligiranih skupina stanovništva uopće, zahtijeva danas priznavanje principa subsidiariteta, koji je svojevremeno razvila kršćanska socijalna teorija³⁶ a kasnije su ga reklamirale konzervativno-socijalne političke stranke.

³³ Schmid Georg: Der Teil und das Ganze. Über das Verhältnis von Regionalgeschichte zur Universalgeschichte. In: *Historicum*, Salzburg, Winter 82/83, 22.

³⁴ Konrad Helmut: Arbeitergeschichte und Raum. In: *Geschichte als demokratischer Auftrag*. Karl R. Stadler zum 70. Geburtstag, Hrsg. von Helmut Konrad, u. a., Wien 1983, 44.

³⁵ Konrad Helmut: »Heimaten«. In: *Sterz. Zeitschrift für Literatur, Kunst und Politik*, Graz 1987.

³⁶ Prvi put u enciklici *Quadragesimo anno* Pija XI. iz 1931, poglavlje 80, u: *Texte zur katholischen Soziallehre. Die sozialen Rundschreiben der Päpste und andere kirchliche Dokumente*, Kvelar 1975, 12.

U suprotnosti s tim političkim predodžbama po vrijednosti, moramo u radničkom pokretu ustrajati na povijesno određenom cilju društvene promjene. Nije riječ, dakle, o tendencijama za harmoniziranje u malom prostoru, nego o mogućnosti emocionalnog shvaćanja sukoba u poznatoj okolini i o usmjeravanju, što je više moguće, manjih sukoba u smjeru promjene ukupnog društva. Ne može se raditi o tome da se razmatra pitanje vlada li između regionalnog i centralnog razvoja odnos istih vrijednosti ili hijerarhija. Cjelina se ne može preokrenuti bez njenih dijelova. Bit će i u dijelovima odlučeno kako će izgledati preokrenuta cjelina.

Radnička kultura danas morat će se, dakle, potruditi da izvrši zadatak u kojem treba, uz posebnu volju, preobraziti zastarjele i okoštale centralističke strukture i odozdo prema gore. Decentralizirana iskustva, sukobe i očekivanja treba pripremiti za novi politički profil. Novo društvo, kojem težimo, može biti demokratsko samo onoliko koliko će instrument, kojim želimo postići to društvo, biti sam demokratski. Propustljivost, pluralizam, diskusija, ne sprečavaju politički »konačni cilj«, naprotiv daju mu poticaj.